

Time Allowed :3 Hour	Maximum Marks :80	Total Questions :24
----------------------	-------------------	---------------------

General Instructions

Read the following instructions very carefully and strictly follow them :

- सभी प्रश्न अनिवार्य हैं ।
- कैलकुलेटर का उपयोग वर्जित है ।
- प्रश्नों के दाईं ओर दिए गए अंक पूर्ण अंक दर्शाते हैं ।
- बहुविकल्पीय प्रश्नों (प्रश्न संख्या 1(ए)) के मामले में केवल पहले प्रयास का मूल्यांकन किया जाएगा और उसी के लिए अंक दिए जाएंगे ।
- प्रत्येक बहुविकल्पीय प्रश्न के लिए, उपप्रश्न संख्या सहित सही विकल्प (A), (B), (C) या (D) को उत्तर के रूप में लिखना है ।
उदाहरण के लिए : (i) (A), (ii) (B), (iii) (C)
- जहां भी आवश्यक हो, वैज्ञानिक रूप से सही और लेबल युक्त आरेख बनाए जाने चाहिए ।

1. विद्यामृतमश्नुते इति पाठाधारेण कः अमृतम् अश्नुते ?

Correct Answer : विद्वान् (विद्यावान्) अमृतम् अश्नुते ।

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अवगमनम् :

अस्मिन् प्रश्ने पृष्ठम् अस्ति यत् 'विद्याया अमृतम् अश्नुते' इति पाठस्य अनुसारम्, अमृतत्वं कः प्राप्नोति ।

Step 2 : विस्तृतं स्पष्टीकरणम् :

प्रथमम्, वयम् अस्य वाक्यांशस्य अर्थं अवगच्छामः -

- विद्याया : - ज्ञानेन
- अमृतम् : - अमरत्वम्, मोक्षम्
- अश्नुते : - प्राप्नोति

अतः, अस्य सम्पूर्णः अर्थः भवति – “ज्ञानेन मनुष्यः अमरत्वं प्राप्नोति” ।

यः विद्यां धारयति, सः 'विद्वान्' अथवा 'विद्यावान्' कथ्यते ।

Step 3 : अन्तिमम् उत्तरम् :

अतः, पाठानुसारं यः विद्वान् भवति, सः एव विद्यया अमृतम् अश्नुते ।

💡 Quick Tip

“विद्ययामृतमश्नुते” इत्यस्य अर्थः — विद्वान् एव अमृतत्वं प्राप्नोति ।

2. शुकनासोपदेशे लक्ष्मीमदः कीदृशः भवति ?

Correct Answer : शुकनासोपदेशे लक्ष्मीमदः अन्धकारवत् मोहकारकः विनाशकारकश्च भवति ।

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अवगमनम् :

अयं प्रश्नः बाणभट्टस्य 'कादम्बरी' ग्रन्थात् उद्धृते 'शुकनासोपदेशे' लक्ष्मीमदस्य (धनजनित-अहङ्कारस्य) स्वरूपं विषये पृच्छति ।

Step 2 : विस्तृतं स्पष्टीकरणम् :

'शुकनासोपदेशे' मन्त्री शुकनासः युवराजं चन्द्रपीडम् उपदिशति । तस्य मतेन -

- लक्ष्मीमदः (धनस्य मदः) अत्यन्तं कष्टप्रदः, अप्रबुद्धनाशकः च भवति ।
- एषः मदः अन्धकारः इव भवति यः यौवने एव उत्पन्नः भवति तथा च विवेकं नाशयति ।
- सः मनुष्यं मोहे पातयति, येन सः उचितम्-अनुचितं च विवेक्तुं न शक्नोति ।
- अन्ते, एषः मदः मनुष्यस्य विनाशस्य कारणं भवति ।

Step 3 : अन्तिमम् उत्तरम् :

अतः, शुकनासोपदेशे लक्ष्मीमदः अन्धकारसदृशः, मोहं जनयति, तथा च विनाशकारी वर्णितः अस्ति ।

💡 Quick Tip

शुकनासोपदेशे लक्ष्मीमदः धनजनितः अहङ्कारः, यः मोहं जनयति तथा विनाशस्य कारणं भवति ।

3. रघुकौत्ससंवादे कौत्सः गुरुदक्षिणां दातुं कं गच्छति ?

Correct Answer : कौत्सः गुरुदक्षिणां दातुं रघुं गच्छति ।

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अवगमनम् :

अस्मिन् प्रश्ने पृष्ठम् अस्ति यत् 'रघुकौत्ससंवाद' प्रसङ्गे, कौत्सः नामकः शिष्यः गुरुदक्षिणां दातुम् कस्य समीपं गच्छति ।

Step 2 : विस्तृतं स्पष्टीकरणम् :

'रघुकौत्ससंवादः' कालिदासस्य 'रघुवंशम्' महाकाव्यस्य एकः अंशः अस्ति ।

- कौत्सः वरतन्तुमुनेः शिष्यः आसीत् ।
- विद्याध्ययनं समाप्य, गुरुः तस्मात् चतुर्दशकोटि-सुवर्णमुद्राः दक्षिणारूपेण अयाचत ।
- एतादृशीं महतीं राशिं दातुम् असमर्थः कौत्सः साहाय्यार्थं दानवीरस्य राज्ञः रघोः समीपं गतः ।
- राजा रघुः विश्वजित्-यज्ञे स्वस्य सर्वं धनं दानं कृतवान् आसीत्, तथापि सः कौत्सस्य साहाय्यं कर्तुं प्रायतत ।

Step 3 : अन्तिमम् उत्तरम् :

अतः, कौत्सः गुरुदक्षिणां दातुं धनं प्राप्तुं राजानं रघुं गच्छति ।

💡 Quick Tip

रघुकौत्ससंवादे कौत्सः गुरुदक्षिणार्थं महादानी राजानं रघुं गच्छति ।

4. कर्मगौरवम् इति पाठाधारेण कस्य अधिकारः कर्मणि एव अस्ति ?

Correct Answer : मनुष्यस्य एव कर्मणि अधिकारः अस्ति ।

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अवगमनम् :

प्रश्नस्य आशयः अस्ति यत् 'कर्मगौरवम्' इति पाठानुसारं कर्मणि (कर्म कर्तुम्) कस्य अधिकारः भवति ।

Step 2 : मुख्यः सिद्धान्तः अथवा विधिः :

अस्य पाठस्य मूलभावः श्रीमद्भगवद्गीतायाः प्रसिद्धे श्लोके निहितः अस्ति :

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।

Step 3 : विस्तृतं स्पष्टीकरणम् :

'कर्मगौरवम्' पाठः कर्मणः महत्त्वं प्रतिपादयति ।

- पाठानुसारं, मनुष्यस्य नियन्त्रणं केवलं स्वकर्मणि एव अस्ति ।
- कर्मणः फलं कीदृशं भविष्यति, कदा भविष्यति, इति विषये मनुष्यस्य कोऽपि अधिकारः नास्ति ।
- फलं ईश्वराधीनं भवति । अतः मनुष्येण फलाकांक्षां विना स्वकर्तव्यं पालनीयम् ।

Step 4 : अन्तिमम् उत्तरम् :

अतः, 'कर्मगौरवम्' इति पाठस्य आधारेण, कर्मणि केवलं मनुष्यस्य एव अधिकारः अस्ति ।

💡 Quick Tip

“कर्मण्येवाधिकारस्ते” इति भावः — मनुष्यस्य अधिकारः कर्मणि एव, न तु फलस्य ।

5. अधोलिखितपदेषु विसर्गसन्धिं कुरुत - 'रामः + अपि' ।

Correct Answer : रामोऽपि

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अवगमनम् :

अत्र 'रामः' तथा 'अपि' इत्यनयोः पदयोः विसर्गसन्धिं कर्तुं निर्देशः दत्तः अस्ति ।

Step 2 : मुख्यः सिद्धान्तः अथवा विधिः :

अत्र उत्त्व-सन्धेः नियमः प्रयुज्यते । नियमः अस्ति :

यदि विसर्गात् (ः) पूर्वम् 'अ'कारः भवेत् तथा विसर्गस्य पश्चात् अपि 'अ'कारः भवेत्, तर्हि विसर्गः 'ओ'कारे परिवर्तते तथा परवर्ती 'अ'कारः अवग्रहे (ऽ) परिवर्तते ।

अः + अ → ओऽ

Step 3 : विस्तृतं स्पष्टीकरणम् :

- पूर्वपदम् : रामः = राम् + अ + ः । अत्र विसर्गात् पूर्वम् 'अ' अस्ति ।
- उत्तरपदम् : अपि । अत्र आरम्भे 'अ' अस्ति ।
- नियमस्य प्रयोगेण :

रामः + अपि → रामो + ऽपि
⇒ रामोऽपि

Step 4 : अन्तिमम् उत्तरम् :

अतः, 'रामः + अपि' इत्यस्य सन्धिः 'रामोऽपि' इति भवति ।

💡 Quick Tip

विसर्गस्य परे अकारादिः स्वरः आगच्छति चेत् — ः → ओ तथा अवग्रहः भवति (रामोऽपि) ।

6. 'प्रतिदिनम्' इति पदस्य समासविग्रहं लिखत ।

Correct Answer : प्रति दिनम्

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अवगमनम् :

अस्मिन् प्रश्ने 'प्रतिदिनम्' इति समस्तपदस्य समासविग्रहं कर्तुं पृष्ठम् । समासविग्रहः नाम समस्तपदस्य अर्थं स्पष्टीकर्तुं तस्य घटकपदानि विभज्य लेखितुम् ।

Step 2 : मुख्यः सिद्धान्तः अथवा विधिः :

'प्रतिदिनम्' इत्यत्र अव्ययीभावसमासः अस्ति । अत्र 'प्रति' इति अव्ययपदं पूर्वपदम् अस्ति । 'प्रति' इत्यस्य प्रयोगः 'वीप्सा' (पुनः पुनः, प्रत्येकम्) अर्थे भवति ।

Step 3 : विस्तृतं स्पष्टीकरणम् :

- समस्तपदम् : प्रतिदिनम्
- पूर्वपदम् : प्रति (अव्ययम्)
- उत्तरपदम् : दिनम् (संज्ञा)

- अर्थः : प्रत्येक दिनम्
- विग्रहः : अस्य अर्थं प्रकाशयितुं वयं 'दिनं दिनं प्रति' अथवा सरलरूपेण 'प्रति दिनम्' इति लिखामः ।

Step 4 : अन्तिमम् उत्तरम् :

अतः, 'प्रतिदिनम्' इति पदस्य समासविग्रहः 'प्रति दिनम्' इति भवति ।

💡 Quick Tip

'प्रतिदिनम्' = प्रति + दिनम् → अव्ययीभावसमासः (अर्थः — प्रत्येक दिनम्) ।

7. 'गन्तुम्' इति पदे कः प्रत्ययः प्रयुक्तः ?

Correct Answer : तुमुन् प्रत्ययः (तुमुन्-प्रत्ययः)

Solution :

Step 1 : प्रश्नस्य अवगमनम् :

अस्मिन् प्रश्ने 'गन्तुम्' इति पदे प्रयुक्तस्य प्रत्ययस्य नाम ज्ञातव्यम् ।

Step 2 : मुख्यः सिद्धान्तः अथवा विधिः :

'तुमुन्' प्रत्ययः क्रियायाः उद्देश्यं ('निमित्तम्') सूचयितुं धातोः सह युज्यते । अस्य प्रयोगेण 'तुम्' इति अंशः धातोः अन्ते अवशिष्यते ।

धातुः + तुमुन् → धातुः + तुम्

Step 3 : विस्तृतं स्पष्टीकरणम् :

- प्रदत्तपदम् अस्ति 'गन्तुम्' ।
- अस्मिन् पदे मूलधातुः 'गम्' (अर्थः - गमनम्) अस्ति ।
- यदा 'गम्' धातोः सह 'तुमुन्' प्रत्ययः युज्यते, तदा 'गन्तुम्' इति रूपं निष्पद्यते ।

गम् (धातुः) + तुमुन् (प्रत्ययः) → गन्तुम्

- अस्य अर्थः भवति 'गमनार्थम्' ।

Step 4: अन्तिमम् उत्तरम् :

अतः, 'गन्तुम्' इति पदे 'तुमुन्' प्रत्ययः प्रयुक्तः अस्ति ।

💡 Quick Tip

धातुः + तुमुन् → infinitive रूपम् (कर्तुम्, गन्तुम्, द्रष्टुम्) ।

8. आदिकविः कः कथ्यते ?

Correct Answer : वाल्मीकिः आदिकविः कथ्यते ।

Solution :

Step 1: प्रश्नस्य अवगमनम् :

प्रश्नः अस्ति यत् संस्कृतसाहित्ये 'आदिकविः' (प्रथमः कविः) इति उपाधिना कः कविः ज्ञायते ।

Step 2: विस्तृतं स्पष्टीकरणम् :

- 'आदिकविः' इत्यस्य शब्दार्थः 'प्रथमः कविः' इति ।
- संस्कृतसाहित्यपरम्परानुसारं, महर्षिः वाल्मीकिः आदिकविः इति मन्यते ।
- तस्य रचितं महाकाव्यं 'रामायणम्' संस्कृतसाहित्यस्य 'आदिकाव्यम्' (प्रथमं काव्यम्) इति प्रसिद्धम् अस्ति ।
- कथ्यते यत् क्रौर्यपक्षिणोः वियोगेन उत्पन्नशोकात् तस्य मुखात् प्रथमः श्लोकः ('मा निषाद...') स्वतः निर्गतः, येन काव्यधारायाः आरम्भः अभवत् ।

Step 3: अन्तिमम् उत्तरम् :

अतः, महर्षिः वाल्मीकिः एव संस्कृतसाहित्ये 'आदिकविः' इति कथ्यते ।

💡 Quick Tip

रामायणस्य रचयिता महर्षिः वाल्मीकिः संस्कृतसाहित्ये आदिकविः इति प्रसिद्धः ।